

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL ve TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK DİL KURUMU BAŞKANLIĞI

TÜRK DİLİ
DİL ve EDEBİYAT
DERGİSİ

Sayı: 517 (Ocak 1995)'den

AYRI BASIM

Dr. Efrasiyap GEMALMAZ
DİL BİLİMİ ve DİL BİLGİSİ

Ankara 1995

DİL BİLİMİ ve DİL BİLGİSİ

Efrasiyap GEMALMAZ

Devingen dizgeler (dinamik sistemler) arasındaki her türlü iletişimi (haberleşmeyi) ve denetimi (kontrolü) sağlayan **duragan / biçimsel dizgelere** (statik / formel sistemlere), türüne ve düzeyine bakmaksızın en geniş anlamıyla **dil** (langage) diyoruz. Bu açıdan bakıldığında, dil, canlılarla canlılar, canlılarla canlı sayılabilecek varlıklar (makinalar) ve canlılarla cansızlar (fizikoşimik dünya) arasındaki iletişimi sağlayan araç takımlarının genel adıdır.

Dil bilimi, genel anlamıyla, önce her tür ve her düzeydeki dilleri araştıran ve inceleyen, bu dillerle ilgili genelceleri bulmaya çalışan, bu yolda yöntemler geliştiren bilim dallarının ortak adı olarak alınmıştır. Bu bilim dalının en önemli özelliği, **buyurucu** değil, **belirleyici** olmasıdır. Daha somut bir örnekle açıklarsak; bir hekim için, anatomi bilimi neyse; bir dil öğreticisi için dil bilimi de odur. Bilindiği gibi anatomi bilimi de buyurucu değildir ve olamaz. O, organların yapılarını, yapı ilişkilerini, görev ve işlevlerini inceler, sağlıklı ve sağlıklı durumlarını belirler. Hekimlik bilgisi ise buyurucudur; sağlıklı vs kusurlu sayılan bir durumun düzeltilmesi için zamana ve şartlara göre yapılması gereken şeyleri buyurur. Hekim de bu buyurukları yerine getirmeye çalışır.

Dil bilimci, belli bir kullanım alanı ve düzeyi için, belli bir dili vs dilleri inceler; bu dilin vs dillerin ifade inceliklerini belirlemeye çalışır; söz konusu dili vs dilleri gerektiğinde başka dillerle karşılaştırır; gerekiyorsa belli bir dilin ifade gücünü artırmanın yollarını göstermeye çalışır. Dil öğreticisi, dil bilgisi öğretmeni ise, belli bir dilin benimsenmiş kurallarını belletmeyi ve uygulamayı görev edinmiştir; onun için olandan çok, olması gereken önemlidir. Nasıl hekimlik bilgisi, anatomi biliminin uygulama alanlarından biriye, dil bilgisi de, dil biliminin uygulama alanlarından birisidir. Canlılarla canlı sayılabilecek varlıklar (örn.: insan - makina) arasındaki iletişim kuralları, her makinanın "**kullanım kılavuzu**"nda gösterildiği gibi; canlılarla cansızlar (örn.: insan - fizikoşimik dünya) arasındaki iletişim kuralları da çeşitli bilim dallarının "**uygulama kaynakları**"nda ele alınır. İnsanla insan arasındaki iletişim kurallarının sözlü, özellikle sözlü dil üzerine kurulmuş yazılı bölümü ise "**dil bilgisi çalışmaları**"nın konusunu oluşturur.

Dil bilimi konusunda yeteri kadar bilgisi olmayan dil bilgisi uzmanları için, dil, bütün etkinlikleriyle büyümlü bir varlık görünümü kazanır. Bazıları onun canlı olduğuna inanır. Bazıları, onu ulus olmanın tek ve yeterli şartı sanır. Hal bu ki, dil, büyümlü değil, büyülemek için de kullanılan bir araçtır. Canlıların en belirgin özelliği, dogmak, yaşamak ve ölmektir. Dil ise, dogmaz; yapılır; ona, kullanıcılarının müdahale hakkını, aralarındaki iletişimin ihtiyaçları belirler. Yaşamak ise, dil için, kullanımda olmak demektir. Dil, ölmez de, ama aşırı müdahalelerle bir ölçüde bozulabilir. Yine de, dil, insan oğlunun kullandığı takımlar arasında yapma ve bozma özelliği en fazla olanlarından biri olmasına rağmen, en az bozulana ve onarımı en kolay olanlarından biridir de. Dil için ölmek, kullananları belki öldüğü için, kullanımdan kalkmış olması demektir. O halde dil canlı da değil; canlılar arası iletişimi sağlamakta kullanılan bir araçtır.

Dil, ulus olmak için yeterli değil; ulus olarak kalmak için gerekli şartlardan biridir. Tarihin akışı içerisinde çeşitli sebeplerle oluşan sosyokültürel şartlar bazan değişik dilleri kullanan insanları birlikte yaşamaya zorlar. Birlikte yaşayan insanlar, birbirleriyle kaynaşarak ulus olmayı amaçladıklarında ortak bir dili de benimserler. Bazan bir yabancı dilin inceliklerini ana dilimizden, kültürünü kendi öz kültürümüzden daha iyi öğrenmiş olmamıza rağmen, o dilin ve kültürün sahibi olan ulustan olamayız. Çünkü, dili ve kültürü edinmek akıl işi, kendisini bir ulustan hissetmekse gönül işidir.

Dil bilimi konusunda yeteri kadar bilgisi olmayan dil bilgisi uzmanları için, dilin öğeleri şekil olmaktan kurtulup asıl görevleri olan anlam taşıma düzeyine ulaşmakta güçlük çekerler. Bunlar için,

“*Ders+//+i+ñ+i çalış-//-t+ı+//+ñ mi sınıf+//+ı+ñ+ı geç-//-ecek+//+sin.*”

cümlesindeki

“*çalış-//-ır+//-sa+ñ*”

morfem dizisinin eşdeğeri

“*çalış-//-t+ı+//+ñ mi*”

morfem dizisi,

“*çalış-*”

eyleminin “görülen geçmiş zamanının 2. teklik kişinin soru şekli”dir.

“*Ev+//+den gel-//-i+yor+//+um.*”

“*Öğren-+ci+//+ler+i+m+den bir+//+i+n+i gör-//-d+ü+//+m.*”

“*Kahve+//+ø+ñ+iz+den bir+//+i+si iç-//-miş.*”

“*Ben+//+den büyük+//+sün+üz.*”

.....

cümlelerindeki “+den” eki, “ablatif / ayrılma / den / vs. hali” ekidir.

Bunlar “*gel-//-me-//+m*”, “*gel-//-me-//+yiz*” çekimli şekillerinde “geniş zaman” ekine ne olduğunu açıklayamazlar. “*okul çanta+//+st*”ndaki “+st”yi, bir zamanlar benim de yaptığım gibi, “iyelik 3. teklik kişi eki” sanırlar.

Bunlar için, “*Bu kitab+//+ı sen de oku-//-muş+//+sun+dur.*” cümlesindeki “+dur” eki “bildirme 3. teklik kişi eki”dir ve İngilizcedeki “is”in, Fransızcadaki “est”nin, Almandadaki “ist”in karşılığıdır.

Bunların önemli bir kesimi “ses”le “harf”i ayıramazlar. Bu yüzden, yazı devrimimizin başlıca nedeni olarak, bin yılı aşkın bir süre Türkçeyi yazmakta kullanılmış Arap harflerinin Türkçenin seslerini karşılamakta yetersiz olduğunu ileri sürer; gerçekleri araştırmayı düşünemezler. Bunların yazdıklarında “sesli harf” ve “sessiz harf”ler vardır. “sagır kef”, “nazal nun”, “geniz ‘n’si”; “gırtlaklı / bogazlı / hırıltılı hı” gibi ne ifade ettiği açık olmayan ses bilgisi terimleri kullanılmıştır.

Bunlar, Türkçemizdeki ses uyumlarının oluşma sebeplerini, bu uyumların dilimize ne kazandırıp, ne kaybettirdiğini açıklayamazlar. Hatta, bu uyumları doğru dürüst tarif bile edemezler. Uyum, benzeşme ve aykırılışma, bunların verdikleri tariflerde biri birine karışmış bir durumdadır. Yazım için vy konuşma için gerekli olanı ayıramazlar.

Bunlar, ana dilimiz olduğu için kolay öğrendiğimizi sandığımız Türkçemizin, dünyanın öğrenilmesi en kolay dili olduğunu ileri sürerler. Ana dili bir başka dil olan bir yabancıya, kendi yazdıkları eserlerden Türkçe öğrenirken çektiği zorlukları

kavrayamazlar. Yazımda, satır sonlarındaki tirelemeyi (kelime bölmeyi), seslendirmeyi esas olarak tarif ettikleri için, harfler arası ilişkiler üzerine kurulması gereken, kelime işleme (word processor) programlarının tireleme alt programlarının Türkçeye uyarlanmasında, tariflerinin bir işe yaramadığını bilemezler.

Dil bilgisi çalışmalarımız genelde başka dillerle ilgili çalışmaların dilimize birer uyarlanması şeklinde gerçekleştirilir. 20. yüzyıla kadar Batıda da durum böyleydi. Bu yüzden, Türkçede bir fiil çekiminin varlığını tartışmak yerine, bir fiil çekimi tablosu oluşturmak, ve bir çeşit şimdiki zaman olan “*gel-mek+te+yim, ...*” gibi kuruluşlara bu tabloda yer vermemek bütün dil bilgisi kitaplarımızın ortak yanıdır. Eğitim sistemimiz bilim alışkanlığı kazandırmaktan çok bilgi yığdırmaya yatkın olduğu için, dil bilgisi kitaplarımız da genelde birbirlerinden aynı yanlış ve eksiklikleri almayı sürdürürler. Hiçbirimiz sormayız; Kaşgarî'nin **Divanü Lûgat-it-Türk**'ünde, madde başı olarak eylemlerin niçin “**görülen geçmiş zaman 3. teklik kişi**”leri alınmıştır da (örn.: *aldı, gitti, öldü*, vbg.), Dil Kurumu'muzun **Türkçe Sözlük**'ünde bunlar “**mastar**” şekilleriyle verilmiştir (örn.: *almak, gitmek, ölmek*, vbg.)? Farsça vey Arapça tamlamaların günümüz yazımında içlerinde bulduklarını “-” işaretlerinin hikmeti ne ola (örn.: Farsça *Servet-i Funun, ruy-i zemin*; Arapça *Divanü Lûgat-it-Türk* vbg.)? Neden cümleler, dize başları, özel isimler “**büyük harf**”le başlatılır?

Neden yazı çeviriminde (transliterasyonda) ya da yazıya geçirmede (transkripsiyonda) ötümsüz art damak sızıcısı “خ” « hı », altı çanaklı bir “h” ile ‘h’, neden ötümsüz art damak patlayıcısı “ق” « qaf », altı noktalı “k” ile ‘k’ gösterilir?

Dilbilgimizin değişik konularıyla ilgili verdığımız bu örnekleri, ciddi bir araştırma ile daha da artırabiliriz. Ancak, konumuz, dil bilgisi araştırmaları yapılırken dil biliminin önemini belirtmek olduğu için bu örneklerin yeterli olacağını sanıyorum.

Kültürümüzün taşıyıcısı olan Türkçe'mizi daha iyi tanıyıp öğrenebilmemiz ve öğretebilmemiz için, üniversitelerimizdeki Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri'nde dil bilimi derslerinin –dil bilimi tarihi değil– okutulması kaçınılmazdır. Dil bilimi dersleriyle desteklenecek olan dil bilgisi derslerini alan öğrenciler, ileride, bilgilerini geliştirip dilimiz üzerinde düşünecek, birçok soru sorup doğru cevaplarını bulacak, daha sağlıklı, daha yararlı dil bilgisi çalışmalarının gerçekleştirilmesine katılabileceklerdir.